

IV. Sociokulturna antropologija i etnologija

Šokica i njezin svijet

Marina Balažev*

Sažetak

Temeljem podataka prikupljenih kvalitativnom metodologijom, rad prikazuje osnovne elemente života Hrvaticâ (subidentitetske odrednice Šokicâ) u dvama selima u Bačkoj (Vojvodina, Srbija). Više od deset kazivačica govori o važnijim životnim trenutcima: rođenju, djetinjstvu, mladenaštvu, školovanju (ili izostanku istoga), braku. Rad pokazuje kako je ženin život bio ograničen malim brojem uloga koje su se ostvarivale, prije svega, u obitelji. Promjenom društvenih okolnosti nakon Drugog svjetskog rata, a posebice šezdesetih godina 20. stoljeća, i ženine se uloge umnožavaju. Rad pokušava ocrtati tradicijski propisana pravila i uloge, poželjne modele ženskosti, brak iz ženske perspektive te neke od segmenata svjetonazora. U pitanju su običaji i način života žena različite životne dobi na lokalitetima Bereg i Monoštor.

Ključne riječi: Hrvati Šokci, Vojvodina, žene, identitet, rodne uloge

Uvod

Ovaj se prilog temelji na građi koja je primarno sakupljena u cilju dijalektoškog, a ne etnografskog istraživanja. U pitanju su podatci s terena prikupljeni u razdoblju od 2010. do 2012. godine kojima su zabilježeni zvučni zapisi staroštokavskih govora (tzv. šokačkih govora) dvaju mjesta u Bačkoj: Beregu i Monoštoru. To su mjesta nastanjena mahom Hrvatima Šokcima čiji govor pripada slavonskom dijalektu (ikavskog je refleksa jata, stare akcentuacije) (usp. Sekereš 1980, 135-138). U uvodu se osvrćem na aspekt jezika jer je važan za definiranje pojma Šokci. Šokci danas žive u nekoliko država, a kako su se Hrvati na području Bačke (ali i drugdje u Vojvodini) imenovali drugim subetničkim imenima, važno je naglasiti da se u ovom radu subetničko ime Šokci odnosi na, kako to definira Vuković, Hrvate koji konfesionalno pripadaju Rimokatoličkoj crkvi, a obilježava ih štokavsko ikavski dijalekt stare akcentuacije (usp. Vuković 2012, 328) a koji su se u ova područja doseljavali u vrijeme velikih migracija od 15. do početka 17. stoljeća (usp. Bara 2014, 10).

* doktorandica na Filozofskom fakultetu u Zagrebu

Većina sugovornica bile su žene jer su one manje izbivale iz mjesta (za razliku od muškaraca) te su bolje sačuvale osobine govora. U fokusu ove analize pretežito su iskustva starijih žena rođenih od tridesetih do pedesetih godina 20. stoljeća. Materijal nije prikupljan pomoću upitnika kakav je karakterističan za etnografska istraživanja nego je riječ o materijalu u formi polustrukturiranog intervjua koji se pokazao zanimljiv, u početku kao dijalektološka a kasnije, zbog tematike, i kao etnografska građa. Većina žena je u razgovoru govorila o mladosti, običajima, odrastanju, svakodnevnim intimnim stvarima u životu žene, teškim i lakim trenucima, poslu, itd. U pitanju je 7 kazivačica iz Berega i 6 iz Monoštora, različitih generacija, koje su svojim kazivanjem omogućile ocrtavanje svojevrsne slike o tomu kako su polovicom i u drugoj polovici 20. stoljeća živjele Šokice u dva mala sela u Bačkoj. U svrhu zaštite privatnosti, u radu nećemo donositi imena kazivačica.

Iz pojašnjenja o načinu istraživanja jasno je da će o nekim segmentima života podataka biti više dok će o drugima podatci biti nedostadni. Pri analizi sam se osobito trudila ocrtati društvene odnose između muškarca i žene te žene i članova obitelji (prije svega majke) te iz toga nazrijeti društveno zadane uloge. Kako su rodni odnosi predmet stalnih transformacija te su često pod utjecajem drugih identitetskih odrednica (najčešće religijskih ili etničkih), rad će prikazati samo neke aspekte mogućih konstrukcija ženskosti bez pretenzija da ih katalogizira u cijelosti.

Većinu intervjua vodila sam nasamo s kazivačicama bez prisutnosti supruga, drugih ukućana ili susjeda, što je pomoglo da se uspostavi odnos povjerenja i da se dobiju vrlo intimni odgovori na teme o kojima se u širem krugu ne govori lako ili se uopće ne govori. Iznimka je intervju tijekom kojega su bile prisutne dvije kazivačice, jedan u kojemu je žena bila prisutna zajedno sa svojim suprugom i jedan u kojemu je bilo prisutno više kazivača: muškarac, dvije žene i dvoje djece.

Polazišta i ciljevi

Temeljem opisanih razloga, mogu reći da je prikupljeni materijal taj koji određuje tematsku strukturu ovoga rada. Žene su govorile o stvarima koje su im važne uz povremeno poticanje pitanjima koja sam im postavljala, a koja nisu bila unaprijed definirana. Načelno sam razgovore usmjeravala na djetinjstvo i mladost – jer se u tim sjećanjima čuva leksik za kojim sam tragala, kao i na brak i interakciju s muškarcima. To su, također, bile i teme o kojima su lako i rado razgovarale. Kada je u pitanju teorijska osnova valja naglasiti da je osnovno polazište ovoga rada u feminističkoj odrednici roda kao konstrukta te u suvremenoj teoriji identiteta koja ide u smjeru dekonstruiranja esencijalističkog pristupa pojmu te identitet promatra kao narativ (usp. McAdams 2005). Identitet, je tako, kao i sve njegove različite sastavnice (rod, etnicitet, religija, itd.) društvena kategorija, konstrukt, i predmet je stalnih transformacija. U tom svjetlu promatrat ću i rodne odnose koji se, iako velikim dijelom društveno zadani, mijenjaju u svakom pojedinom slučaju, odnosno, možemo reći interpretiraju i kazuju na jedinstveni način svake od kazivačica. Odnosno, kako navodi Zaharijević:

Doprinos svake pojedinačne žene (i svakog pojedinačnog muškarca) sedimentaciji rodnih normi – istrajnom ponavljanju niza ustanovljenih gestova koji ženu čini ženom – omogućuje društvenu razumljivost, očekivanja i organizovanje društvenog tkiva u skladu s njima (2010, 10).

Zajedničke društvene i političke okolnosti socijalizma a potom i postsocijalizma utjecale su na promjene narativa. Cilj ovoga rada nije utvrditi ni katalogizirati sve narative roda ili ženskoga nego nazrijeti osnovni društveno zadani narativ ili narative onako kako su ga vidjele kazivačice te prikazati neka individualna odstupanja od njega. Rad će propitati u kojoj se mjeri patrijarhalni rodni odnosi u privatnoj sferi seoskoga života opiru promjenama i pokušati utvrditi na koji se način proizvode, učvršćuju i prenose u svakodnevnoj praksi. Jedna od pretpostavki jest da se dominantni narativi kojima se određuju uloge i položaj žene prenosi najčešće kroz interakciju majke i kćeri (kada su u pitanju žene). Promjene u vladajućem narativu postale su moguće zahvaljujući širim društvenim (kontekstualnim) promjenama (npr. nakon što su društvene promjene donijele ženi mogućnost nalaženja posla izvan sela i prostora doma te posljedično mogućnost izlaska odnosno neulaska u ulogu supruge/majke stvorio se prostor za novi narativ koji donosi drukčije odrednice ženskoga). Životi žena u Vojvodini postali su relativno nedavno predmetom različitih stručnih istraživanja poput: *Životne priče žena u Vojvodini: Hrvatice, Bunjevke, Šokice (1919.-1955.)* (2007.); *Rumunke u Vojvodini: rod i identitet; A što ću ti jedna pričati* (2008); *Rodni identiteti u intersekciji sa etničkim i religijskim: na primeru istraživanja banatskih Bugarki u Srbiji, Rumuniji i Bugarskoj* (2016.). Spomenuti radovi donose narative ili dijelove narativa žena o vlastitom životu koji onda omogućuju interpretaciju nekog segmenta vremena i prostora. Primjeri koje donosi ovaj rad tek su mali dio, no vjerujem da će pridonijeti da uz druga istraživanja pomogne konstruiranju cjelovitije slike o životi žene u određenom kronotopu.

Pravila i slobode

Bivanje spolom ima svoju povijest, a način na koji danas odgovaramo na zahtjev bivanja ženom/muškarcem razlikuje se od načina koji su bili karakteristični za ranija vremena. Također, autorica „ranija vremena“ ne objašnjava kao ahistorijski proces nego kao reakciju na propisane okvire nastale krajem 18. i početkom 19. stoljeća koji su omogućili „bivanje spolom“ odnosno uspostavu klasifikacije, propisa, optimalnog modela i poželjnog društvenog ishoda (Zaharijević 2010, 11-22). Gradnja feminističkog pokreta u socijalizmu razlikuje se od feminističkog pokreta nastalog u anglosaksonskim zemljama pa su se i rodni odnosi u socijalizmu oblikovali usporedo s procesom izgradnje socijalizma poslije Drugog svjetskog rata, i to kroz promjenu do tada vladajućih modela privatno-javnih odnosa (Gal and Kligman 2000, 47).

Pravila šokačkog sela bila su patrijarhalna pa je i sloboda (pod slobodom podrazumijevam veću mogućnost uloga koje su muškarci mogli ostvariti, veću slobodu kretanja – posao, školovanje, vojska itd., te slobodu odlučivanja koja je u braku, na

osi muškarac-žena pripadala gotovo isključivo muškarcima). Nedostatak slobode u slučaju žene najviše se očitovao u nemogućnosti odbijanja seksualnoga odnosa u braku i u fizičkom kažnjavanju koje je bilo uobičajeno nad ženama.

Osim razlika na osi muškarac-žena, razlike su postojale i na vertikalnoj osi pa je tako stariji muškarac imao više slobode od mladoga, uspostavljao je pravila i imao ključnu riječ u donošenju odluka; kao i na osi bogatstvo-siromaštvo: bogati muškarac je imao veću slobodu, ugled, utjecaj od siromašnoga. Unutar obitelji glavnu je riječ imao otac: „Da ju nisi pipnila, da joj nisi ništa rekla. Je li ti jasno?“ (suprug supruzi nakon što je podržao kćer u odluci da zadrži izvanbračno dijete) (Monoštor). U širim obiteljima u kojima je pod istim krovom bilo tri i više generacija, najstariji muškarac (*dada stari*) donosio bi ključne odluke.

Iako je sloboda bila najvećim dijelom uvjetovana rodom (muškim), financijska neovisnost je ženama u nekim slučajevima mogla pružiti nešto veću slobodu nego izostanak iste, a žene su to i prepoznavale. Žene koje su bile bez zanimanja i bez zemlje u vlasništvu osjećale su se u osobito nepovoljnom položaju, bez opcija, kao što je slučaj kod kazivačice koja je ubrzo nakon stupanja u brak (partnera su joj birali roditelji) shvatila da taj brak ipak ne želi ali je roditelji ne primaju natrag kako ne bi pokvarila prospekte za ženidbu mlađem bratu i koja zaključuje: *Nemam službu, nemam zemlje, nemam ništa, kud ću?* (Bereg)

U vrijeme Drugog svjetskog rata, veliki je broj muškaraca izbivao iz sela (ili su bili u ratu ili su odvedeni na prisilni rad u tzv. munkaše) pa je briga za obitelj ostala na ženama. No, iako su radile „muške“ poslove i rame uz rame s muškarcima, žene su bile manje plaćene i to čak za polovinu. Prema kazivanju Marije iz Monoštora njezina je majka radila: „Onda je moja mama sama radila, žene su radile isto sa ljudima, al su manje dobijale. (...) ona je dobila nadnice tako reći pola od toga koliko on dobije“ (Savić 2007, 23).

Rod kao sastavni dio definiranja spomenutih odnosa mijenja se pod utjecajem promjene u privatno-javnim odnosima, polovicom šezdesetih godina 20. stoljeća, koje su omogućile uključivanje žena u radnu snagu, izvan do tada poznatih uloga koje je imala u seoskom životu:

(...) on eto mislio, ja, moram se udat kad imam dite (...) i on počo dolaziti kod nas a to se mene ne sviđa (...) nit mi kaki triba muški nit niko ja ću moje dite otrani, tata će mi pomoć, ja ću se zaposliti to sam ja već isplanirala (Monoštor).

Ženino kretanje je do Drugog svjetskog rata također bilo ograničeno a nakon rata, i kasnije jačanjem socijalizma, situacija se mijenja pa osim odlaska u školu i na njivu postao je moguć i odlazak prijateljici u goste: „Onda ja dođem kod njoj na proštenje, znaš, pa idemo, jal, u selo (...)“ (Bereg). Školovalo ih se rjeđe nego mušku djecu (jedna kazivačica je morala prekinuti srednjoškolsko obrazovanje jer se morala baviti kućanskih poslovima nakon što joj se majka razboljela: „onda eto dada (tata) dođe ja eto moram kući kuvat, ja moram raditi pa mi ispisali iz škole (...)“¹ (Bereg).

¹ Nepsredno nakon Drugog svjetskog rata.

No, zabilježila sam i slučaj kada je djevojci bilo omogućeno i izbivanje iz sela (zahvaljujući okolnostima – otac joj je bio lađar) kako bi se oporavila od smrti tromjesečnog djeteta koje je rodila izvan braka.

Iznimni slučajevi da žena proputuje veliki dio Europe uvjetovani su kontekstom. Marijin se suprug zaposlio na šlepu, što je i njoj omogućilo da putuje s njim: *Pedest i treće smo već putovali po celom Dunavu. I za Nemačku i za Rusiju. (...) svud smo bili, samo na moru nismo. Eto tako smo provadali vrime na vodi* (Savić 2007, 109).

Igranke su bile prostor mogućih kontakata s muškim spolom, no i u tom kontekstu zabave djevojka se nije mogla družiti s kim poželi niti se mogla kretati bez nadzora pa je tako i za odlazak na ples i povratak s njega uglavnom imala pratnju:

Al' to nisi smijo ko danas it kud očeš i koliko očeš. Ajak! Koja cura ima stariju sestru je l' kaku drugu onda ide š njima, a ako ni, onda mama vodi na igranku. I ni to bilo da se muški i ženski sami sastaju. Ako se koje cure kaki udvara onda joj je pivo bečarac il se vato u kolo do njoj i eto tako. (Bereg)

Kazivačica iz Berega iznosi osobno iskustvo kako joj se jedan momak udvarao, tako da ju je osim što joj pokazivao znakove pažnje na plesu htio i pratiti doma s plesa:

A mama mi ne dâ da idem š njim kući nego mi (me) ona vodi kući. A on ide za nama i kad nas doprati onda posli otide kući. Nije se vraćo natrag na igranku. Na igranke je bio samo dok sam ja bila.

Modeli ženskosti

Polovicom 20. stoljeća poželjni model ženskosti u Beregu i Monoštoru je bio jasan, djevojka je trebala biti radna, umješna i poslušna a sve u cilju udaje. Vrednovalo se: bogatstvo, radinost, ugled kako djevojke koja je za udaju tako i ostalih žena u obitelji i same obitelji: „gledali su čija je“ (Bereg). Ljepota je bila poželjna ali nije bila uvjet: „Gledalo se koja je lipa i koja je bogata“ (Bereg). To su „propisani“ modeli o kojima su vodili računa roditelji mladića za ženidbu odnosno djevojke za udaju jer ni mladić ni djevojka nisu mogli sami birati bračnog partnera:

Ako cura nije iz bogate kuće je l' ako ne zna svašta radit badavad mu što se vato u kolo do njoj. Nije se to prije ni gledalo toliko je l' kogod lip, nego više iz kake je familije i je l' vridan. A za muške je bilo važno da su iz bogate kuće. I eto, da ni pijanac. Al' mlogima ni to ni smetalo. (Bereg)

Život na selu nije bio lak a rad je često značio i opstanak. Žene su, često još u dječjoj dobi, morale ovladati velikim brojem pravila i vještina (vođenje kućanstva, vez, itd.):

Kada je stara išla u jagodnjak, kuvala sam najviše krompira i valjušaka. Od detinjstva smo učili kuvat i radit na izradi narodne nošnje (vezenje, štikovanje...). Kad sam išla u školu ne toliko, ali kad sam prestala onda smo radile i mi u nadnicu (Savić 2007, 109).

U kasnijoj dobi rad i vještine u vođenju kućanstva su bili nužni kako bi djevojka bila poželjna snaha i mogla se udati. Jedna se kazivačica prisjeća kako ju je jedna žena s kojom je njezina obitelj surađivala htjela za snahu:

Moj dada (tata) je od njoj kupovo zemlju pa je ona dolazila kod nas tako da je znala da znam svašta radit. Ja sam i kuvala i čistila i brašno sijala, jel, eto, kad je baka bila bolesna morala sam ju zaminjit. I tako je ona odviše mene tila za snaju. (Bereg)

Osim radinosti vrlo je važna bila i poslušnost (najprije roditeljima a kasnije suprugu, svekru i svekrvi), a sve je to bilo važno pokazati pri dolasku u tuđu kuću nakon udaje:

Pa onda kad uniđeš u tuđu kuću... Jesmo se mi u seli svi poznavali al' opet je to tuđa kuća, nisi više kod svoje majke. Pa gleda da sve poradiš, da kuvaš, u polje da ideš... nikad kraja. Pa još ako je svekrva loša... Ne znaš šta ti je mržje dan jel noć. (Monoštor)

No, osim umještosti, radinosti i bogatstva, na nečiju poželjnost kao bračnog partnera utjecala je i situacija u užoj obitelji. Posebice su loš odjek imali razvodi koji se nisu poticali jer su dovodili u opasnost udaju ili ženidbu onih članova obitelji koji još nisu stupili u brak. U vrijeme oko Drugog svjetskog rata pa i do šezdesetih godina 20. stoljeća, ni društvena klima ni materijalne mogućnosti nisu bile takve da bi za ženu razvod bio moguć. Nakon šezdesetih su razvodi bili i dalje rijetki ali ne i nemogući. Od osamdesetih godina 20. stoljeća razvod nije više toliko stigmatiziran, no i dalje nije čest a razlozi su za to, prije svega, financijske naravi. Samo dva desetljeća ranije, šezdesetih godina, situacija je bila drukčija pa tako kazivačica opisuje posljedice razvoda po Klaru (tada mladu djevojku za udaju) koja se nije mogla udati jer se njezina sestra bila razvela i potom udala za drugoga (za Živka):

*Eto snaš Klara B****, ona je bila od bolji divojaka, i ni se mogla udat zato što se ova rastala pa se udala za Živku B**** (...) niko ju ni tio, i tako je to bilo.* (Bereg)

Najgore što se djevojci moglo dogoditi jest da dođe na loš glas pa da se ne može udati.

Parametri ljepote su bili, prije svega, uvjetovani zdravljem što je, vjerojatno, povezano sa sposobnošću obavljanja fizičkog posla. Djevojke koje bi imale kakvu tjelesnu manu, ne samo što nisu bili poželjne za brak nego su roditelji drugih djevojkama savjetovali ili zabranjivali druženje s njima:

Manda je bila onako malo, ona nema kažu kuk, al imala je ona kuk samo je bila malo zasukana (...) neka it so tom ta je zasukana. (...) pa ni to bilo da se moralo nosit očale, (...) kaki, moljim ti, udat se, nosi očale.² (Bereg)

Zadane norme ponašanja nisu se propitivale a opiranje je bilo na razini pojedinačnih slučajeva pa tako kazivačica iz Monoštora opisuje vlastitu situaciju u kojoj je ju majka prisiljavala na abortus jer je zatrudnjela izvan braka: „Ja kažem neću, neću i gotovi smo, ja da ubijem dite, to nema teorije“. Češći su slučajevi u kojima se ro-

² Pedesetih godina 20. stoljeća.

ditelji bespogovorno slušaju kao što opisuje kazivačica iz Berega kojoj roditelji nisu dopustili da se uda ni za jednog a kasnije ni za drugog momka koji joj se svidio i kojemu se ona svidjela: „Al' njoj odviše smetalo što je Polka³ (nadimak). A nismo ni mi bili ne znam k'o. Ni za Garinog (nadimak) mi nisu dali“.

Kasnije opisuje kako se udala za onoga koga su joj roditelji odabrali i kada je, nesretna u takvom braku, htjela ostaviti supruga i vratiti se u roditeljski dom (to je bilo pedesetih godina 20. stoljeća), nisu je podržali u tomu:

A kad sam se udala oma nakon par dana sam vidla da ja u te kuće ne tribam. Rekla sam onda dade i mame da ja ovima ne tribam i da bi tila doć kući. Nisu mi primili natrag.

Majke i/ili bake su uglavnom bile odgovorne za odgoj ženskog djeteta. Djevojke su trebale biti poslušne, morale su brzo i kvalitetno obavljati poslove, udvarače su smjele imati jedino ako roditelji dopuste i odobre a za sve „prijestupe“ je fizičko kažnjavanje bila česta odgojna mjera: *A mi se šććemo, a momci, a stiglo mene pismo, a u Čepinu (dio sela) sam bila, a ja tako sakrila da mama stara ne vide je l' ću dobit batina.* (Bereg)

Djevojka je morala neprestano paziti na ugled a to je bilo posebice važno kada je izvan prostora doma. Razmjenjivanje nježnosti u javnom prostoru nije bilo dopušteno a situacije u kojima bi djevojka i momak ostajali sami izbjegavale su se. Ako bi momak bez pristanka djevojke odlučio pridružiti joj se u šetnji ili ju pratiti doma, često bi djevojka snosila krivicu za to. Kazivačica opisuje kako se s plesa vraćala u pratnji momka koji joj je udvarao i koji ju iznenada poljubio:

I on mene poljubio! Ni mi ni pito! A mama stoji pa to vidla! Što sam ja onda dobila batina! Čim smo došli natrag mama kaže idemo kući, nisam ni bila na igranke. Tako mi je tukla pa mi sve ni dala drečat! Odviše mi je bilo žo (žao). (Bereg)

Još su rjeđe situacije da momak i djevojka ostanu sami u privatnom prostoru. No, iako rijetke, ipak su se mogle dogoditi. A da se i za takve propuste u odgoju smatra krivom, prije svega, majka, potvrđuje i kazivačica koja nakon što se spletom okolnosti, sama s mladićem doma, upustila u seksualni odnos i zatrudnila, objasnila je: *A mama da je bila kod kuće to se ne bi desilo* (Monoštor)

U situacijama kada obitelj nije imala vlastite zemlje te su oba roditelja radila nadničarske poslove i tako veliki dio dana izbivala, brigu o djeci preuzimali bi djed i baka ili netko drugi od članova velikog kućanstva:

Moja baka je na drugom kraju sela živila, ja sam svaki dan skoro išla kod moje bake. Volela sam je. A mi smo bili ovamo u jednoj kući: moj stari i stara u jednoj sobi, moj čika i strina sa četvoro dice u drugoj, moj dada i mama i moj brat u trećoj. Svi smo živeli zajedno. Samamom i dadom smo malo bili jer su oni išli radit u nadnicu. Tek kasnije kad smo i mi počeli radit smo se više viđali (Savić 2007, 108).

³ Kazivačica nije objasnila razloge zbog kojih je njezina obitelj smatrala obitelj Polkinih nedovoljno dobrom.

Odjeća

Tradicijska odjeća u mjestima Bereg i Monoštor, iako vrlo slična (ženska tradicijska odjeća ima npr. ove dijelove: *podrukinja*, *košulja* od *ćenjara* (suknja šivena na poseban način od tkanog bijelog platna *ćenjara*), *pregač*, *košuljica* (vrsta bluze), itd.) razlikovala se u detaljima i u načinu ukrašavanja (posebice kada su u pitanju ukrasi glave). Također, nazivi za pojedine dijelove odjeće razlikuju se u ova dva lokalna govora. Promatraču sa strane koji nije uključen u život jednog ili drugog sela, razlike u odijevanju bi vjerojatno promaknule, no žitelji i jednog i drugog sela, po detaljima koje su prepoznavali u tradicijskoj odjeći, jasno su mogli odrediti iz kojeg je šokačkog sela nošnja. Te su razlike do polovice 20. stoljeća bile vidljive i u svakodnevnoj odjeći, no kasnije su se zadržale u svečanoj odjeći koja se danas koristi za folklorne nastupe. Istaknutije razlike su bile u odjeći djevojaka i mladih žena. Žene koje se i dalje odijevaju na tradicijski način, danas su već uglavnom starije, i kod njih je razlika u tradicijskoj odjeći nešto manja. Kako je objasnila jedna kazivačica, prvo što uoče jest način na koji se veže marama.

Odijevanje je, također, bio i visoko kodirani prostor kojemu primarna svrha nije bila istaknuti osobni stil (iako je i to dijelom bilo moguće) nego prenijeti poruku o imovinskom stanju i statusu žene. Boja odjeće i pokrivanje glave bile su jedan od osnovnih pokazatelja potonjeg. Nakon udaje, mlada udana žena je još uvijek mogla nositi svijetle boje i šareno, a oko tridesete godine života neke su već oblačile tamniju zelenu koja je spadala u umjerenije boje. To se odnosilo na odjeću za sva godišnja doba. Tako npr. kada su u pitanju debele zimske marame koje su se nosile zimi i kojih danas ima najviše u crnoj i smeđoj boji (stoga jer su i žene koje ih nose starije životne dobi) ranije su postojale u nijansama koje su smatrane lijepima: mlađe su žene *nosile blido zelene*, *blido modre* i *blido žute*. Kada je u pitanju crnina koja se nosila za umrlim, *kajalo se* i *iskajivalo* dosta dugo (i do 5 godina). Žene su bile te koje su *kajale* (žalovale) a muškarci, ako su *kajali*, brže su skidali crninu. Crna boja je bila boja žalovanja ali za iskazivanje najveće žalosti (za djetetom, roditeljem, supružnikom) nosila se tzv. *farbarska plava*: „Kad vrlo kaješ farbarska, tako se zove, farbarska“ (Bereg). Tu boju su žene nosile u slučaju smrti bliske osobe neovisno o dobi žene (stupnjevi bliskosti unutar obitelji i očekivano vrijeme trajanja *kajanja* su također bili propisani).

Pokrivanje glave počinjalo je udajom. Jednom kad se uda, Šokica se *počne povezivat u maramu* i maramu nosi do smrti (i sahranjuju je u marami). Ispod marame se nosi *podvezač*. Ljeti su marame bile od tanjeg platna, zimi od debljega, vezale su se ispod brade. Nekada, pri velikim vrućinama ili ako su same doma, žene bi razvezale maramu, možda i na kratko skinule, međutim u javnosti se nikada nisu pojavljivale bez marame. Pri radu na polju za velikih vrućina, neke su znale maramu vezivati straga, kako bi ih manje grijala. Način vezanja marame je mogao malo varirati i tu se otvarao prostor za osobni modni izričaj ali je sve bilo unutar propisanoga i nikada se nije išlo tako daleko da se glava uopće ne bi pokrivala. Generacije žena rođenih pede-

setih i dalje, rjeđe su se odlučivale i na *šokačko ruvo* i na povezivanje glave, a sedamdesetih se godina moda mijenja pa mlade Šokice ne pokrivaju više glavu maramom.

Šokice koje su se *nosile građanski*⁴ nisu pokrivala glavu. Zanimljiv je proces *prioblačenja* (prelaska s tradicijske odjeće u *građansko ruvo*) ili kako pojašnjava kazivačica iz Berega: „Za one koje su pristale nositi šokačko i prišle na građansko kaže se da su se priobukle“. Taj proces je najčešće išao u smjeru postupnog napuštanja tradicijskog odijevanja u korist građanskog. To je često bilo zbog praktičnosti, komfora ali i iz psihološko-socioloških razloga jer kako je dolazilo do interakcije sa širom sredinom, posjetom gradu, modne osviještenosti itd., htjelo se uklopiti i izbjeći konotacija „seljačkoga“ (u pogrđnom smislu) koja se vezivala uz tradicijsko ruho sela⁵. Međutim, pedesetih i šezdesetih godina 20. stoljeća, neke kazivačice zbog siromaštva ili zbog načina odgoja nisu imale *šokačko ruvo* te je ono za njih predstavljalo nešto poželjno. Tako kazivačica iz Monoštora opisuje kako se nosila „građanski“ ali: „Voljila sam zdravo šokačko (...) ja oma mamin sanduk vrndam, cunjam, mama se cuje“ (Voljela sam vrlo šokačko (ruho) ... ja odmah u mamin sanduk pa prevrćem, njuškam, mama me grdi), dok kazivačica iz Berega kaže: „Ja sam se počela nosit šokački tako, Marko je bio godinu dana, tako štagod“.⁶

U slučaju *prioblačenja* imale su slobodu same odlučivati o tomu hoće li nositi tradicionalnu ili suvremenu odjeću. Od mojih kazivačica, od koji je jedna odustala od građanske odjeće i počela nositi tradicijsku, osam se oduvijek odijevalo tradicijski, a četiri je oduvijek nosilo „građansku“ odjeću, niti jedna nije spomenula da je bila uvjetovana odijevati se na jedan ili drugi način. Kodova je, dakako, bilo, npr. sedamdesetih godina čak i Šokice koje su se nosile građanski još uvijek nisu nosile hlače jer je to kodirano kao oznaka ne-ženskoga. Dvije najmlađe kazivačice rođene polovicom pedesetih godina, hlače su počele nositi krajem 90-ih godina 20. stoljeća, a one starije koje se cijeli život „nosu šokački“ povremeno nose donji dio trenirke ispod šokačke suknje kada je jako hladno.

Atributi ženskosti isticali su se odjećom. „Šokačko ruvo“ sastojalo se od suknje duge do gležnjeva, podsuknje čija je čipka u svečanijim verzijama bila ukrašena i mogla je provirivati ispod suknje, često pregače preko suknje (koju ovdje zovu *pregač*) koja je služila kao ukras ili, u radnoj verziji, kao zaštita da se ne isprlja suknja. Gornji dio se sastojao od *oplečka*, *košuljice*, džemperera ako je hladnije, i debele vunene marama ili *bekesa*⁷ za ogrtanje zimi. Kod mladih se djevojaka ukrašavala glava, vrat i

⁴ Nisu nosile šokačku nošnju.

⁵ Slične podatke o odijevanju u tradicijsko ruho donose i druga istraživanja npr. *Rumunke u Vojvodini: rod i identitet*, „Čerka me je ubedila da mi ne treba, da je mnogo lakše bez nošnje. Sećam se jednom sam išla na železničku stanicu, naravno obučena u nošnju. Onda su me dvojica dečaka pitali: – Baba, šta će ti taj rep? Eto, od tada više ne oblačim nošnju“ (Sparious 2016, 13).

⁶ Krajem sedamdesetih godina 20. stoljeća kada joj se rodio unuk, tada je bila u 40-im godinama života.

⁷ Odjevni predmet koji bi se mogao opisati kao kratki kaputić bez kopčanja.

poprsje.⁸ Struk se isticao pojasevima, a bujno poprsje kao i široki bokovi bili su poželjni atributi. Mršavost nije bila cijenjena: „Ja ne voljim vrlo tanke cure (...) šačuvaj bože da sam ja k'o Kudrina“ (Bereg), jer se vezivala uz bolest i nemogućnost rada. Djevojkama koje su bile mršave ispod suknje se stavljalo naguzalo, kako bi stražnjica izgledala veća. Dijete su se primjenjivale samo u slučaju bolesti (ako liječnik prepíše poseban režim prehrane) a postovi su bili uobičajeni ali samo kao dio religijskih propisa: „Bio organizam zdraviji prije nego sad, to se postilo dosta nije to bilo ti ćeš kazat ja to neću jist, petkem se obično postilo.“ (Bereg)

Većina se kazivačica sjeća da je veliki dio djetinjstva i mladenaštva provela boso – uglavnom zbog neimaštine. Kazivačica iz Berega opisuje djetinjstvo koje je bilo obilježeno siromaštvom i udaju u šesnaestoj godini te kako je počevši živjeti u suprugovoj kući, bogatoj, poželjela obuću kako ne bi više hodala bosa:

Kad sam se udala onda se sićam da mi je kupio prve papuče. Mi smo bili odviše siromaški. A nisam voljila odat bosa, znaš to je bilo kokoša i pataka na sve strane, ni se to čistilo ko danas, pa kad onako bosa ugazim u govno, pa još kad mi se između prsti zavuču, odviše to nisam voljila.

Primarna obuća Šokica između dva svjetska rata su bili opanci, a u bolju obuću, nakon Drugog svjetskog rata, ubrajale su se papuče. One finije su bile izrađene od samta ili svile.

Kad je blato u crni papuču se išlo, to budu i noge mokre i svakako (...) snig, možeš mislit, i čarape isprsku (...) Liti kad se opravu onda su išle u onaki lipi papuču kumošni.⁹ (...) Bilo je eto ti taki polucipela. (...) Kupila mi baka opance za školu. (...) Pa kud si cure kupila opance gumene!?

Brak

Temeljne obrasce bračnog obreda propisivala je Katolička crkva a temeljne obrasce bračnoga života propisivalo je društvo. Duby je objašnjavajući kroz povijest tri reda: svećenički, plemićki i seljački pokazao kako je hijerarhijom prožeto cjelokupno društvo te kako se na istoj hijerarhiji temelji i brak za koji od XI. stoljeća Crkva pokušava osmisлити obrede jer do tada se brak smatrao potpuno svjetovnom stvari u kojoj nema ništa sveto. Od 11. stoljeća nadalje Crkva sastavlja bračna pravila (usp. Duby 1987).

Za Šokice u dvama istraživanim selima brak je bio neminovnost i istodobno poželjan jer je za ženu koja nije u braku polovicom 20. stoljeća bilo malo ili nimalo životnih uloga. Zaljubljenost je mogla postojati izvan braka ali ljubav i brak nisu nužno bili povezani (djelomice jer mladi nisu mogli sami birati partnere) a za ženu je

⁸ O šokačkoj nošnji vidjeti više u: Dubajić, Dušanka. 2017. *Šokačka narodna nošnja: Bački Monoštor*. Sombor: Gradska biblioteka *Karlo Bjelicki*.

⁹ „Ljeti kad se odjenu u najbolje ruho onda su išle u onakim lijepim papučama, od samta“.

bilo najvažnije da (...) čovek bude dobar i da ne tuče i da nije pijanac¹⁰ (Bereg). Kroz 20. stoljeće, sve do otprilike sedamdesetih godina, inzistiralo se na nevinosti (žene) prije ulaska u brak. No, u praksi je bivalo iznimaka a u slučaju izvanbračne trudnoće pribjegavalo se abortusu. Pri tomu je to više bilo pitanje praktičnosti (sprječavanje sramote i omogućavanje braka) nego morala.

Bez adekvatnih mehanizama kontrole rađanja u vremenu kada je glad bila česta pojava, prinova u obitelji nije uvijek bila poželjna. Liječnička pomoć je često bila nedostupna, abortus, iako često rješenje, i dalje je bio postupak kojeg se valjalo skrivati, te su, neke žene čak i kada su bile u braku pribjegavale različitim načinima kako bi se riješile neželjene trudnoće:

Često su žene i same kvarile trudnoću. Kakim štapem iščeprku pa to zna svakako ispast – i da se razbolu i da umru i svašta. Znalo se i kod koje se žene išlo po nikake trave od koji se čaj pijo, al' i to se moralo poskrivečki da niko ne vide jel – grij je, kažu. (Bereg)

Udane žene nisu imale mogućnost kontrole rađanja. Kontracepcija se počela koristiti tek od sedamdesetih godina i to među mlađom generacijama. Često nisu imale izbora (niti svijest o takvoj mogućnosti) odbijanja spolnih odnosa. Jedna od kazivačica iz Monoštora opisuje razdoblje u kojemu nije željela spolni odnos sa suprugom nakon čega je on našao ljubavnicu – djevojku s kojom se zabavljao prije braka:

Znaš kako je kad su čovek i žena, on bi ženu, ni, on kad dođe ja u dreku, eto ubi mi, ne mogu, skoro godinu dana (...) onda je on počo it kod te Mande što je išo š njom...

Obitelji su bile velike i po nekoliko generacija je živjelo u istoj kući. Životni prostor nije bio velik i čest je slučaj da bračni par nije imao spavaću sobu samo za sebe. Spolni odnos, jednim dijelom, nije bio privatna stvar jer se odvijao u prostoru u kojemu su spavali (ili bili budni) drugi ukućani ili djeca. Jedna kazivačica iz Monoštora opisuje takvu situaciju: „A uveče, kad bi legli, onda... To su prije kuće bile pune čeljadi, ni to bilo ko danas. Bilo ji po nikoliko u sobe.“

Žene su u brak ulazile s malo ili nimalo znanja o seksualnosti jer se o tim temama nije razgovaralo s roditeljima:

Išli (hodali) smo četir godine znaš i ja nisam nikad dozvoljila (...) nisam nikad dozvoljila da ja sa njim nešto imam, a on kaže pa moramo, pa ne može to tako, ti kaži šta očes ja neću, ne smijem od moje mame a i nisam ja to ni znala u ono vrime, nismo se mi o tom ni divanile, moje druge to ni jedna ni znala. (...) (Monoštor)

Druga opisuje kako su neke stvari naslućivale iz pjesama i bećaraca:

¹⁰ Slično pokazuju i druga istraživanja ovakvog tipa: – „Kad sam se udala, spavali smo muž i ja u velikoj sobi, nije imalo kad za ljubav. Kakva ljubav, brate mili. Svašta je bilo i sve je prošlo i samo nek se živo dotlen došlo. U miraz nisam donela ništa jer sam bila u tuđoj kući...“ (Savić 2008, 96).

Bilo je pisama i bećaraca taki svakaki al to se ni često pivalo. A bilo je i pripovićaka što se nije baš prid svakim divanilo, al ni tako ko danas da na televizije svašta mož vidit. (Bereg)

Sve što je vezano za ženski reproduktivni ciklus bilo je obilježeno kao sramotno. Majke nisu poučavale kćeri o mjesecnici: „Ništa ja to nisam nikog ni pitala, kad mi došlo onda mi došlo i eto, moram sama, onda mi mama vidla (...)“ (Monoštor). Te su informacije saznavale od starijih djevojaka:

Pa ni ti mama učila ni da ćeš imat menstruaciju, ništa, ništa... pa to ti eto komšinica ti kaže, take starije cure (...) to sramota, pa nije bilo ni uloške, ni bilo uložaka, posli je bilo uložaka, onda smo kupovale. (Monoštor)

Kazivačica iz Berega opisuje kako su se žene snalazile:

A prije, božem prosti, žene su metalu nikaku (nekakvu) staru tranju (istrošena krpa) i uzicom vezale da im ne spada. Pa to i smetalo kad se oda, pa se i koža ojide (dobije svrab, crvenilo) od toga. Nikako ni bilo. A ta tranja se prala tako da niko ne vide i sušila na kakom starom kolcu u zadnjem dvoru. Nije išla na povorku (uže za sušenje rublja) među drugi, lipi, veš. Nije se to ni iskuvavalo, nego se samo malo kroz vodu promuljalo (provuklo), pa gotovo.

Bez osnovnih znanja o reproduktivnom ciklusu ulazile su prerano u brak, kako sada zaključuje kazivačica iz Monoštora:

Sa sedamnajst godina sam se udala. Onda je to tako bilo. Ja sad gledim moju unuku, dvadeset pet godina joj je, pa vrlo mi je mlada. Al' i sa četrnajst su se udavale prije.

Generacije njihovih majki udavale su se još i ranije:

(...) s četrnaest se udavale, pa to ne valja... naša teta Janja se s četrnaest udala (...) Znaš X, kaže, došlo proliće (...) oni se tamo sigru (igraju) po dvoj (po dvoje) a ona bi se vrlo išla sigrat a ne može, ona se udala; A naše Marice stara, našem dade (...) prva žena, i bila iz Santova, u 15 godina se udala u petnaest godina se naše Marice dada rodio a u 17 godina umrla.

Kazivačica iz Monoštora osvrće se i na pravila ponašanja prije braka i status djevojaka ako se nisu udale na vrijeme.

Do udaje ni ništa bilo¹¹. A prije su se i mlade udavale, sa petnajst, šesnajst godina. To ako koja ima osamnajst je l' devetnajst za nju se već kazalo da je stara cura. Ako se sa petnajst nije udala teško da je posli mogla.

Prostor doma jest jedno od mjesta na kojemu se najviše pokazivala vladavina muškaraca iako se, kako to Bourdie objašnjava, simboličke i materijalne sile nalaze izvan ove zajednice u instancama škole, crkve ili države (Bourdieu 2001, 159). Fizičko i druga zlostavljanja unutar obitelji bile su stvari u koje se nisu miješale Crkva ni društvo. Kazivačica objašnjava da je bilo uobičajeno i društveno prihvatljivo da suprug fizički zlostavlja suprugu, a razlozi fizičkog nasilja nad suprugom su bili različiti:

¹¹ Kazivačica objašnjava da se seksualni odnosi nisu prakticirali prije braka.

Prije se skoro svaki tuko. Ako se svakrva požali na ovo jel na ono, ako kuvanje ne ispadne dobro, ako se dica deru... a i puno su pili pa bi taki pijani dovatili ženu pa ju istukli.

Osim fizičkog nasilja, supruge su često morale trpjeti i neželjeni seksualni odnos: *Ta svakako je bilo. A kad bi koja rekla da više ne bi imala dice, pa ne dade čoveku da joj pride, koji bi poslušao i bijo miran, a bome bilo je i taki što nisu tili ni čut. Pa tila ne tila morala je.*

Možda zbog toga, kao i činjenice da nisu mogle birati životne partnere, mnoge žene ne bi žalile suprugovu smrt nego bi to dočekale kao olakšanje odnosno kako su susjede tješile jednu od kazivačica: „O, je, kad ti čovek umre ko kad lakat udariš.“

Marija iz Monoštora opisuje mirovinu kada su počeli suprugovi problemi s alkoholizmom koje su riješili nakon čega su imali dobar odnos pa za razdoblje nakon suprugove smrti kaže da joj je bilo najgore u životu: „Kao da me je ostavio. Teško sam se snalazila... (...) Shvatila sam da mi fali neko ko je uvek bio tu. Da neću imati sa kim podeliti sve što se događa“ (Savić 2017, 115).

Druga kazivačica iz Berega govori o svojem iskustvu udaje za supruga kojeg nije sama odabrala:

On se posli vrlo propio pa to ništa ni bilo dobro. Istina nije mi tuko ko što drugi tuču žene al nije bilo ni lagano s njim. Na kraj je i umro od toga. Bogu fala pa sam ga se oprostila!

Iako je čak i u šezdesetim godinama 20. stoljeća uobičajeni poredak bio takav da se brak sklapao između momka i djevojke uz odobrenje ili nametnuti odabir od strane roditelja, zbog česte smrti žena pri porodu, zbog rata i drugoga bilo je i drukčijih situacija, npr. udovica koja je došla udovcu i ostala živjeti s njim: „(...) sama došla eto kod njega i kod njega ostala i udala se posli kod njega, a druge žene¹² te su išle u Čokot (dio sela) čak spavat bilo im stra od Rusa.“ U vrijeme nakon rata bilo je i slučajeva nevjenčanih parova koji žive skupa ali je uvijek bila riječ o udovcu i udovici a ne o mladiću i djevojci.

Bilo je i taki¹³ koji su se tajno sastajali ako im nisu dali da se uzmu i tako. A ako bi se pročulo to je onda bila odviše velika sramota. Pa bi onda čovek istuko ženu i svašta.¹⁴

Odlasci muškarca prostitutki nisu bili česti ali ih je bilo. Na to se nije pozitivno gledalo, no nije bilo veće društvene stigme na muškarcu koji se odluči za takav odnos:

Bilo je prije i ti taki, što bi se kazalo, nevaljani žena. Al' ni kod nas u selu. To se išlo tamo u X. Znalo se to i ko ide i koliko novaca potroši. Kad je selo malo sve se saznade. A šta je žena kod kući mogla – ništa. Čutit pa trpit. Ako će se bunit jel svađat još će batina dobit. Jedino, eto, ako svekar i svekrva čuju pa

¹² One koje su bile same jer su im supruzi bili u ratu, zarobljeništvu ili prisilnom radu.

¹³ Misli se na momka i djevojku koji su se vidali, ali im nisu dopustili da se vjenčaju pa su sada u braku s drugim osobama ali su se nastavili vidati.

¹⁴ U slučaju prevare – ako bi supruga bila ta koja je varala – suprug ju je često fizički kažnjavao.

onda ukoru sina da ne ide više, da je sramota i da mu ne dadu više novce trošit onda bi se koji smirio. A nekima ni to ni pomoglo. (Bereg)

Jednom u braku nekima je trudnoća donosila predah i odmor od posla dok drugima nije. Koliko će trudnica biti zaštićena ovisilo je češće o glavi kuće (svekrvu ili svekrvi ako je dominantna) a manje o suprugu. Trudna žena nije bila pošteđena od posla:

Rodivale su svakako. I u kopanju na njive i u kakom drugom poslu. Nije se to prije ležalo kad se porodiš. Odležiš dan-dva ako si slabija i oma opet radit. A koje nisu ni toliko odležale. Prije je to bilo puno svita u svake kuće, tribalo je sve to naranit, nisu žene mogle ležat. I umirale su često kod poroda. Nije se to išlo u bolnicu ko danas. Došla bi babica. Doktor bi dolazio ako štogod ni bilo kako triba. (Bereg)

Trudnica je radila do zadnjeg časa, a ni ubrzo nakon poroda nije bila oslobođena posla:

Uglavnom je babica porađala a mloge (mnoge) su se i same porodile. Često i na njive. Bilo je taki svekrva da ju ni kući nisu pušćale dok se ne okopa za taj dan, pa bi onda samo zamotala dite u kaku tranju pa opet motiku u ruke. Niko ti ni pito kako ti je. Moro si ćutit pa radit. (Bereg)

Kazivačica iz Berega iznosi svoje iskustvo:

A kad sam ostala trudna¹⁵ pa kad je tribalo radit sve sam morala. Znaš, ni malo mi nisu štedili. A i teško mi je bilo. Cili dan na noga, kopat po suncu a trbu velik. Jedanput smo se vraćali s kopanja pa je mama stara rekla da je put vrlo izrovan i da je teško odat pa da, eto, sutradan ostanem kod kući, da ne idem, kad sam trudna. Al' dada stari je na to samo reko da nuz drum ni izrovano pa da odam sa strane. Nisu mi moji tili primiti natrag. Žo mi je to bilo. Kad se sitim i danas bi mogla drečat.

Kazivačica iz Monoštora potvrđuje da se nije vodila briga o kontroli trudnoće:

A i žene su stalno bile trudne i rodivale. Nisu prije ti muški pazili ko danas. Ta to prije jedva da se porodila – pa oma opet trudna. Nit se to tilo može odmorit, nit ništa.

Svjetonazor

Šokci su po vjeroispovijesti katolici i do pred kraj 20. stoljeća Crkva je imala veliki utjecaj na svakodnevni život koji je bio organiziran velikim dijelom prema crkvenoj godini prema kojoj su se onda organizirali poslovi, radni i neradni dani kao i proslave blagdana koje su obvezno uključivale odlaske u crkvu. I odlazak u crkvu je u velikoj mjeri bio „ženski posao“. Muškarci su u crkvu odlazili nedjeljom i na blagdane, dok se od žena, osobito starijih, očekivao češći pa i svakodnevni odlazak. No

¹⁵ Pedesetih godina 20. stoljeća.

odlazak u crkvu ih nije oslobađao poslova. Većini kazivačica to nije teško padalo jer se činilo da su trenutci u crkvi jedini u kojima imaju malo mira i predaha.

Način života i svjetonazor su se postupno mijenjali. Novinu donosi usustavljanje školstva te obveza školovanja i ženske djece (nakon Drugog svjetskog rata) a veliku promjenu donose osamdesetih godina televizija i masovni mediji.

Iako su učenja Crkve imala veliki utjecaj na organiziranje svakodnevnoga života, usporedo sa službenim naukom vjere vrlo su živa vjerovanja koja svoje korijene imaju u vjeri u nadnaravno, predaji, itd.

„It u onu stranu“ je sintagma kojom se označavalo odlaziti vračari kojoj se obraćalo ako se htjelo nekome učiniti zlo ili u pokušaja otklanjanja uroka. Osim takvih aktivnosti bilo je i živo vjerovanje u vištice. Za zaštitu (protiv uroka) znao se vezati i crveni konac, najčešće na ruku onoga koga se htjelo zaštititi ali može i drugdje: „Stoke se uplelo, na primer konjima se u grivu upletalo sa crvenim koncem al se većinom svetilo svetom vodom.“

Maloj djeci ili mladim osobama, osobito ako su jako lijepe, savjetovalo se da obuče nešto naopačke (gaćice, čarape, potkošulju i sl.) kao zaštitu od uroka. Vjerovanje u uroke je živo i danas. „To i dan danas radu, ono, navuci nešto naopako.“

Kad je neki komad stoke lip, ili tako, onda se nije nikad dalo čudit nečemu. (...) To nikad nisu dali, oma su se covali (grdili su) (...) nisu dali se iščuđavaš, onda oma odgovoru 'Dobro je' (...) to je kao bilo protivteža tom iščuđavanju. (Bereg)

Vještice su uglavnom bile žene. Neke kazivačice spominju da su znale čuti da i *muški možu bit višci* ali ne znaju za priče ili predaje u kojima vještica nije žena. Vračanje je još uvijek vrlo prisutno u životu svake od kazivačice: „Tako, kod nas jako puno ima toga, jako puno, ja za četiri znam, sve to što je znam.“ Neke od njih govore da su i same bile mete takvih postupaka a druge znaju za slične slučajeve. Većina zna uobičajene prakse pri susretu s nečim što bi moglo biti urok ili vračanje poput toga da se nikada ne kopa ništa u kapavici (odvodni kanal uz kuću u koji kapa kiša a krova) jer se tamo često zakopavaju vračke ili:

Ako naiđeš na nešto onda da ne digneš jel maramica jel bilo šta da ju onda šutneš i kažeš: Nije komu je namenjeno nego ko je poslo, i to tako na lopatu i zapaljiš. Koliko su nama bacali jal Kristina? Kokoša, svašta i očupani i ovaki i onaki. (Monoštor)

Neke kazivačice upravo vračanju pripisuju bolesti koje imaju: „Ja kažem da sam ja zato i bolesna.“ A jedan od postupaka za otkrivanje onoga tko donosi uroke u kuću je:

(...) a ti lati pa pod vankuš (jastuk) posolji pa kad ona sidne onda ćeš ti vidit već, (...) i ja posoljim baš tu di ja sidim (...) taj vankuš kad evo (...) kad ona sila a ona ovako 'Iju, iju!', reko šta ti je Marta, (...) 'ta mora da sam ja, iju pa možda nisam isključila (?) pa možda nisam isključila šporet iju ma moram it'. Pa kućeš ženo kaže sad si došla? Ne, ne i ode ona i nikad je više! Nikad više ni ne javi mi se uvik okrene samo glavu ko bajagi ne vidi me. (Monoštor)

Jedna je sugovornica podijelila svoje iskustvo u kojemu opisuje ono što smatra dokazima vraćanja kada je na svoj svojoj odjeći našla nešto poput žigova i izgorjele dijelove: „Ja posli rad šifonjere (u ormare), ja izvadim a ono neki pečati, ne mož oprat, na jedne strane i na druge, i na marame pečati, to sad polako još nalazim.“ U nekoliko navrata kao razloge vraćanja navode ljubomoru osoba koje to rade.

Vraćanje i bacanje uroka je nešto što je dolazilo najčešće od drugih žena. Sigurne od uroka nisu bile čak ni u prostoru crkve. Kazivačica opisuje kako je dio klupe na kojoj sjedi u crkvi uvijek bio mokar na onom dijelu na koji nasloni leđa (a mokrinu nikada ne vidi prije nego li sjedne nego se mokrina počinje javljati kako bi ona sjela). Istraživši druge opcije poput kondenzaciju vlage, mogućnost da je možda klupa prana pa ostala mokra i slično i odbacujući ih kazivačica je zaključila kako je riječ o vračkama:

I ja to rekla pope, kažem velečasni, sad vidite sad kad dođem u crkvu. (...) Kaže on znate nena X drugi vam niko ne kvasi nego Ljubica Y. Tako mi je on reko. A ja kažem velečasni kako kvasi kad dođe posli mene na misu. Kaže, ja ne znam. (Bereg)

U pokušaju da detaljnije istraži situaciju kazivačica je išla u obližnji grad (Sombor) u kojemu je čovjek koji otkriva gledajući u lijevano olovo:

(...) a u drugu džezvicu je metnio vodu a kad se to olovo rastopilo onda je izašlo u tu vodu i ovako latio prstem i izvadio i sad ja videm tako, eto, taka je velična bila tako kapelica i gore križ. (...) To, Marina, istina. Evo vam, kaže. A kad neće da kaže ništa, samo evo vam. Sad, to je ko crkvice da je, kapelica jeste (...) sad je opet kido olovo i opet metnio drugu vodu i to olovo istreso i izvadio a kad je izvadio tri klupe su se vidile tako i žena smotana tako (...) i šta da radim so tim, ni to mi ni reko (...). (Bereg)

No, nije svako onostrano negativno. Nekada se dragi preminuli jave, pa je jedna kazivačica podijelila svoje iskustvo susreta s mrtvim suprugom koji joj je vrlo nedostajao, a susret se dogodio u četiri navrata pri čemu je svaki put on „dolazio“ odnosno pojavljivao se u njezinoj sobi i u tišini sjedio. Pri zadnjem takvom pojavljivanju zvao ju je no ona nije odgovarala (to je još jedno od pravila koje kaže ako vas u snu ili na neki drugi način doziva osoba koja je preminula nije dobro odazvati se). Te susrete kazivačica iz Monoštora opisala je ovako:

(...) znaš i ja kako sam se probudila kad neko mene gleda a tavno kod mene u sobe znaš, on je voljio metnit kumošnu ponjavu na pendžer (samtanu tkaninu na prozor), ni mu dosta rolete (...) ni podnosio svitlo (...) tavno a ja njeg vidim kako on na njegovom krevetu leži i gleda k mene i tako kako je umro sad nije imo sako nego košulju i pantalone i tako leži i gleda u mene i smije se, pa ja sad mislim, jesam, šta mi je sad, a ne spavam više, i eto opet leži i onda ja eto u njega (...) i to tako trajalo ne znam koliko i on nestane. Ni već jedno vrime to trajalo, opet on dođe, onda je sto tako za krevet mi se uvatio i vamo ogledalo i stoji i stoji i gleda i gleda a nisam u onako čisto ko da je magla lice, pa ni mi bilo stra, ni od čeg, nikaki stra nisam imala, i onda odjedanput on krene k mene, k

mene, sad on gleda vrlo a tu tako curica crna i on nju pomiluje i lati za ruku i ode. Onda treći put ope je došo, već sad ne znam kako a četvrti put kad je došo onda je došo i sio mi kraj noga, nikad on ni progovorio a ni ja, a kad je četvrti put došo sio mi kraj noga pa kaže Anice pa zašto toliko plačeš? Pa zašto? Pa ne znam koliko mi put ... ja nisam mogla, nisam mogla zinit da mu štogod kažem ... i dobro je da nisam ništa pitala, i tako eto...

Zaključak

Na temelju primjera prikazanih u radu možemo nazrijeti kako su kazivačice vidjele dijelove svojega života kojih su se prisjećale i na temelju njih nazrijeti kako su se norme i pravila mijenjale. Patrijarhalni obrasci koji su određivali segmente života i dinamiku odnosa, a bili su iznimno kruti u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata, postupno su se mijenjali. Društvene promjene šezdesetih godina nadalje, koje donose prilike za zaposlenje, postupno su omogućile ženama veću financijsku neovisnost i time veću slobodu. Obrazovanje, bolja zdravstvena zaštita, dostupnost kontracepcije (od sedamdesetih nadalje) mijenjaju dinamiku bračnoga života. Značajna se promjena dogodila i u odnosu starijih i mlade generacije kao i u stilovima odgoja i životnim vrijednostima. Manje je fizičkoga rada, više je slobodnog vremena, više se pažnje poklanja odgoju djece, ne favorizira se (ili vrlo rijetko) muško dijete u odnosu na žensko itd.

Sveukupna kvaliteta života se poboljšala i svaka od kazivačica je to istaknula i prepoznala kao pozitivno. Čak i one koje za djetinjstvo vežu lijepa sjećanja zaključuju kako je danas ipak bolje nego što je bilo.

No, iako su promjene i neminovne i evidentne, koncept ženskosti i roda sa zadanim odrednicama i dalje postoji a ono što se mijenja jest sadržaj kojim su te sastavnice ispunjene. Iako su se stari patrijarhalni obrasci uvelike izmijenili u području seksualnosti, žene još uvijek nemaju jednaku slobodu kao muškarci, no žena više nije stigmatizirana ako je uključena u neke aspekte seksualnosti (odnos prije braka, odnos izvan braka).

Zahvaljujem svim kazivačicama što su iznijele značajne segmente svojih života.

Literatura:

- Bara, Mario. 2014. Naši Šokci: podrijetlo, migracije i društveni razvoj Hrvata u Banatu. U: *Godišnjak za znanstvena istraživanja* 6: 9-46.
- Duby, Geogres. 1987. *Vitez, žena i svećenik: ženidba u feudalnoj Francuskoj*. Split: Logos.
- Gal, Susan i Kligman, Gail. 2000. *The Politics of Gender after Socialism: A Comparative-Historical Essay*. Princeton: Princeton University Press.
- McAdamas, Dan P. 2006. *The Redemptive Self Stories Americans Live By*. Oxford: Oxford University Press.

- Savić, Svenka i saradnici. 2008. *Životne priče žena „A što ću ti ja jadna pričat...“*. Novi Sad: Futura publikacije i Zavod za ravnopravnost polova i ženske studije i istraživanja.
- Savić, Svenka i suradnici. 2007. *Životne priče žena u Vojvodini: Hrvatice, Bunjevke, Šokice (1919.-1955.)*. Novi Sad: Futura publikacije i Zavod za ravnopravnost polova i ženske studije i istraživanja.
- Sekereš, Stjepan. 1980. Govor Hrvata u zapadnoj Bačkoj. U: *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, 23/1:135–205.
- Spariosu, Laura i Janjić, Ivana. 2016. Rumunke u Vojvodini: rod i identitet. U: *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, <http://godisnjak.ff.uns.ac.rs/index.php/gff/article/view/1858> (datum skidanja PDF-a 28. 3. 2017.)
- Vuković, Marinko. 2012. Problem podrijetla Šokaca i njegov odraz u Historiografiji. U: *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti, HAZU*, 30: 327-358.
- Zaharijević, Aleksandra. 2010. *Postajanje ženom*, Beograd: Rekonstrukcija ženski fond.

Summary

Sokica and her world

Based on the data collected by the qualitative methodology, this paper presents the basic elements of the life of Croatian women (the sub-identity definition of Sokci women) in two villages in Backa (Vojvodina, Serbia). More than ten female tellers tell about important life moments: birth, childhood, youth, education (or lack of it), marriage. The paper shows that the wife's life was limited by the small number of roles that were exercised, basically, in the family. Along the changes of social circumstances after the Second World War, especially in the 1960s, the roles of women are multiplied. The paper attempts to outline traditionally prescribed rules and roles, desirable models of femininity and marriage from a woman's perspective as well as some segments of the world view. The customs and ways of life of women of different ages at the sites of Bereg and Monostor are considered herein.

Key words: Sokci Croats, Vojvodina, women, identity, gender roles